

Filosofian didaktiikka / filosofian oppiaine / pedagoginen filosofia Lähtökohtia ja perusteita

Jyväskylän yliopisto, aineenopettajan peda-opinnot
25.1.2023

Tuukka Tomperi

KT, FM, vanhempi tutkija (Koneen säätiö/Tampereen yliopisto), ex-aineenopettaja

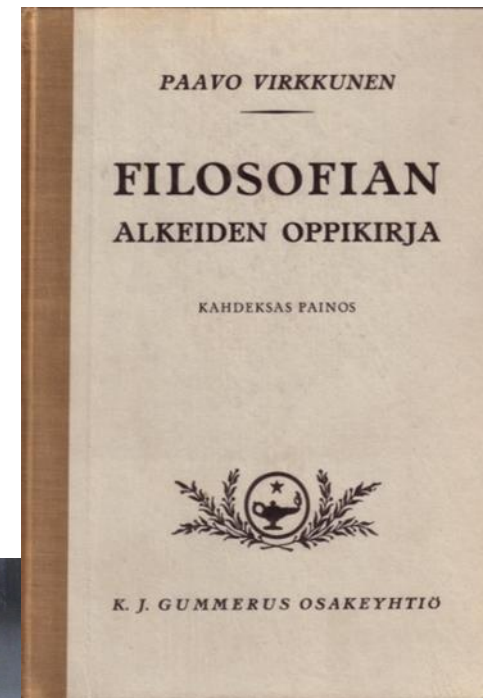
@tuni.fi / @gmail.com

www.tuukkatomperi.fi

Suomalaisen lukiofilosofian historia: pikakatsaus

- Jo 1800-luvun ensimmäisissä lukioiden oppiainelistoissa
- 1914 lukioiden lukusuunnitelmissa nimellä ”filosofian alkeet”, josta tuli heti itsenäistymisen jälkeen 1918 kaikille pakollinen
- 1915 ensimmäinen oppikirja, Paavo Virkkunen: *Filosofian alkeiden oppikirja*
- 1916 senaatin vahvistama oppiennätys: ”Lyhyehkö kurssi sielutieteessä silmällä pitäen erittäin henkisen kehityksen ja itsekasvatuksen kysymyksiä. Tietokritiikin pääkohtia historiallisesti valaistuina.”
- oppikirjalla ja Virkkusella vaikutus oppiennätyksen muotoiluun (Virkkusen merkittävä kulttuurinen asema)

”*Filosofian alkeiden* epämääräinen nimi ja tämän tieteenalan laajuus voi tehdä epätietoiseksi, mitä on otettava tähän oppikurssiin, huomioon ottaen, että sen suorittamiselle myönnetty aika on varsin vähäinen. Itselläni ei ole vähintäkään epäilystä siitä, että tämän oppimäärän keskustana on oleva sielutieteen alkeiskurssi. Ainoastaan tällä perustuksella voidaan filosofian peruskysymyksiä koulussa opettaa.

... Logiikan, estetiikan ja etiikan tärkeimmät kysymykset saavat aivan luontevasti kukin oman paikkansa sielutieteellisen järjestelmän esittämisessä. Opetus näyttää, miten filosofian kysymykset vähitellen kasvavat esille sielunelämän yleisestä tutkimisesta. Näin järjestetyn opetuksen lopussa on sopivaa tarkastaa eräitä filosofisia perusprobleemeja, jotka vasta nyt esiintyvät oikeassa paikassaan edellisen opetuksen valmistamina.”

(Virkkunen, *Filosofian alkeiden oppikirja*, 1915)

Asetelma periytyi 1800-luvulta

- filosofia jo 1800-luvulla oppikoulun lukioluokkien oppiaineluetteloissa ja lukusuunnitelmissa (tuntijako)
- usein oppiainenimellä ”sielutiede ja logiikka” ja vielä varhaisemmin ”siveysoppi, sielutiede ja logiikka”
- filosofista psykologiaa ja logiikkaa pidettiin keskeisinä, pohjustavina eli ”propedeuttisina” filosofian osa-alueina: ajattelun periaatteet ja muodot, filosofinen ihmistutkimus ja ihmiskäsitys, ihmisen tietokyvyt ja muut tajunnan toiminnot (fakulteettipsykologia: tieto, tahto, tunne)
- 1850-luvulla siveysopin (etiikan) opetus kytkettiin uskontoon & filosofian lehtorin virat lakkautettiin lukioista, filosofian opetus siirrettiin uskonnon lehtorille (piti säästää ja suunnata resursseja uusien luonnontiedeaineiden lehtorin virkoihin)

Läpi 1900-luvun filosofian asemaa oppiaineena rajoittivat lukion virkarakenteet

ja jossain määrin myös suomalaisen tieteenhistorian käännteet sekä käsitykset psykologian ja filosofian tieteenalojen merkityksestä

Voimasuhteet lukio-opetuksessa:

Uskonto > psykologia > filosofia

1900-luvun alkupuolella filosofian oppiaineen luonteeseen kohdistettiin kovaakin arvostelua. Esimerkkejä:

Zachris Castrén (1936):

”[Vuoden 1906 koulukomitean ehdotuksen mukaisesti] oppikoulussa vallitsevien oppiaineiden moninaisuuden ja siitä johtuvan tiedollisen hajanaisuuden vastapainoksi oli ylimmillä luokilla luettava lyhyt ’filosofian alkeiden’ kurssi, josta toivottiin koulun antamalle tiedolle ’aatteellista vakavuutta, yhtenäisyyttä ja syvyyttä’. Tarkoitus oli kiitettävän kaunis ja hyvä, mutta sen saavuttaminen oli useastakin syystä vaikea. Vaikeus ei johtunut vain opetuksellisista ja psykologisista syistä, vaan varsinkin siitä, että eri tieteenhaaroja yhdistävä maailmankatsomus on nykyaikaiselle tieteelle ja filosofiallekin paljon enemmän ongelma kuin saavutus. Vain erinomaisen syvällinen, tieteellisesti perehtynyt ja sivistyksellisesti elävähenkkinen opettajapersoonallisuus on tällaisen tehtävän täyttämiseen pystyvä.”

Karl Bruhn (1941):

”Aina vanhalta ajalta saakka filosofiaa on luettu oppikouluissa muodossa tai toisessa. Milloin logiikka, milloin metafyylliset ongelmat, milloin filosofian historia on ollut opetuksen keskeisenä kohteena. Mutta tavallisesti oppilaat ovat suhtautuneet verraten välinpitämättömästi tuohon oppiaineeseen. Tämä on johtunut siitä, että tavallaan aineen laadusta riippuen opetus on pyrkinyt kehittymään pelkäksi määritelmien ja filosofisten nimityksien ja termien päähänpänttäämiseksi. Filosofiasta on siten tullut dogmatiikan rinnakkaisaine. Sen vuoksi se kerran jo poistettiin Suomen oppikoulujen ohjelmasta, mutta on uudestaan palautettu siihen, koska on arveltu sen kuitenkin sisältävän oppilaiden spekulatiivisen tiedonharrastuksen kehittämiseksi ja heidän maailmankatsomuksena muodostumiselle arvokasta ainesta.”

”[k]uten Lilius (1929) huomauttaa – huono filosofian historian ja psykologian opetus, joka antaa vain jonkinmoisen nimitysten ja nimien rungon, on suurempi paha kuin se, ettei näitä aineita opetettaisi lainkaan.”

Yrjö Ora (1943):

”Ensin nousee kysymys, onko yhtään reaaliainetta, joka voitaisiin kokonaan poistaa lukusuunnitelmasta. Puolestani vastaisin: on yksi, nim. filosofian alkeet. Tämä aine, jota itsekin olen vuosikausia opettanut, on tosin kuulunut lukusuunnitelmaan jo parikymmentä vuotta, mutta näyttää nyt kysyneen siitä poistettavaksi. Sen opetuksen tuloksia on yliopiston taholta ankarasti arvosteltu ja oppikurssi onkin ehtinyt suurelta osalta vanhentua. Kurssin uudistaminen taas kohtaa suuria vaikeuksia, kun sielutieteen ja filosofian tutkimus on parhaillaan sellaisessa vakaantumattomassa tilassa kuin nykyisin on laita.”

G. H. von Wright (1943):

”Opetus on tuskin kyennyt antamaan heille muuta kuin muistia rasittavaa, hajanaista ja kuollutta tietoa, sen sijaan että se olisi yllyttänyt omintakeiseen ajatteluun ja herättänyt harrastusta kysymyksiä kohtaan, jotka puhtaasti totuudenetsimisen kannalta ovat mitä kiinnostavimpia.”

”Filosofian klassillisten perinteitten eläväksi tekeminen ajankohtaisen problematiikan kautta taas on tehtävä, johon sekä sen laajuuden että vaikeuden vuoksi ei kouluasteella voida käydä käsiksi laajemmassa mittakaavassa. Seurauksena tästä on, että opetus pakostakin muodostuu pääasiallisesti tyhjien käsitteenmuodostuksien ja mieltä puuttuvien teesien esittämiseksi. Tällainen pintapuolinen tutustuminen joko asettaa filosofien ponnistukset maailmanrakenteen ja elämän syvimpien kysymysten ratkaisemiseksi lievästi naurettavaan valaistukseen, taikka se istuttaa mieleen idun siihen, tervejärkistä tietämättömyyttä suunnattomasti pahempaan, kuviteltuun viisauteen, mikä on tunnusmerkillinen filosofoivien diletanttien hämärälle ajattelulle.”

”Huomautettakoon kuitenkin siitä, että filosofianopetuksen todella tarkoitusta vastaava uudelleenjärjestely, mikäli sellaiseen ryhdytään, tulee kohtaamaan suuria vaikeuksia. Nämä johtuvat osaksi siitä, ettei yliopistollisessa opetuksessakaan ole voitu toteuttaa läheskään kaikkia niitä vaatimuksia, jotka itse aineen kannalta ovat aiheellisia. Tätä taustaa vastaan voisi filosofian kouluopetukseen nähden asettua jopa niinkin jyrkälle kannalle, että ehdotettaisiin tämän opetuksen kokonaista taikka osittaista lakkauttamista. Tällainen toimenpide itse asiassa jo olisi monessa suhteessa edistysaskel verrattuna siihen toivottomaan tilanteeseen, jossa filosofianopetus kouluissamme tätä nykyä on, ja joissa se uusista lukusuunnitelmista päättäen tulee edelleenkin pysymään.”

von Wrightin näkemys siitä, mitä filosofianopetukselta pitäisi edellyttää, on edelleen osuva:

- ”A. Opetuksen tulee olla tajuttava, so. siihen ei saa sisältyä sellaista, joka on ainoastaan mekaanisen ulkoaoppimisen kautta omaksuttavissa.
- B. Opetuksen tulee pysyä mahdollisimman läheisessä kosketuksessa muun opetuksen oppilaille välittämän tietomaailman kanssa.”

Mutta von Wrightin oma konkreettinen ehdotus oli kaukana realistisesta lukio-opetusta ajatellen (nuori tiedemies oli juuri itse väitellyt alla mainituista teemoista ja selvästi piti niitä keskeisinä filosofian tutkimuksen näkökulmasta):

Filosofian lukiokurssin ydin pitäisi muodostaa ensinnä formaalisesta logiikasta ja toisekseen tieto-opista, ja tietopin ”opetuksen tulisi keskittyä kahden pääprobleeman ympärille: kysymykseen deduktiivisen, lähinnä matemaattisen, ajattelun luonteesta toisaalta, ja induktiivisen eli yleistävän kokemustiedon luonteesta toisaalta.”

Tilanne ei kohentunut, vaan sama keskustelu jatkui läpi 1900-luvun

- Virkojen perusmuotona pysyi uskonnon ja psykologian (ja filosofian) lehtorin virka (jolloin filosofia oli parhaimmillaankin vain kolmas, ylimääräinen opetettava aine)
- ”Filosofian alkeet” säilyi alkuvuosisadan kaikille yhteisenä aineena, mutta 1940-l. lähtien siitä tuli valinnainen aine nimellä ”sielutiede ja filosofia”
- Filosofiasta irtautunut psykologia muodosti suurimman osan oppiaineesta; taustalla psykologian arvostus filosofiassa (Eino Kaila ym.) ja empiirisen psykologian ripeä kehitys
- Hierarkia uskonto—psykologia—filosofia oli vakaa, eikä filosofia päässyt kehittymään täysipainoisena itsenäisenä oppiaineena
- 1970-luvun lopulla ja 1980-luvulla filosofia lopulta lähes kokonaan katosikin lukioista

Yllättäen 1993/1994 lukiouudistuksessa jälleen kaikille pakolliseksi oppiaineeksi erittäin lyhyellä valmistautumisajalla

Havainnollistavia tilastoja:

1987–88 filosofiaa opetettiin n. 35 lukiossa (yhteensä n. 500 lukiosta),
opiskelijoita n. **500** (yhteensä n. 100 000)

1988–89 opiskelijoita **721**

1989–90 opiskelijoita **1742**

1992–93 n. 120 lukiossa, opiskelijoita yli **3500**

Filosofian tultua yhteiseksi oppiaineeksi, opetus piti ulottaa kaikille aloittaville opiskelijoille kaikissa maan n. 450 lukiossa:

1995–96 uusia opiskelijoita **37 407**

1996–97 uusia opiskelijoita **40 284**

Muutos oli äkillinen ja massiivinen:

Pätevät opettajat?

Lähtökohdat?

Didaktiikka ja menetelmät?

Oppikirjat ja materiaalit?

Opettajankoulutus ja tutkimus?

Filosofia olisi kaivannut oppiaineena paljon perusteellisempää didaktista analyysia, pedagogista rekonstruktiota ja ”muotoilua”

(ei ollut edes varhaisempia perinteitä, joista ottaa oppia)

Monet filosofianopetuksen pulmat Suomessa juontuvat historiasta, oppiaineen kriittisen massan puuttumisesta, kehittymisen edellytysten puutteista

Määrittää yhä nykytilannetta:

- kentällä yhä suhteellisen vähän opettajia, joille filosofia on ensimmäinen oppiaine ja jotka voisivat keskittyä filosofianopetuksen kehittämiseen ja edistämiseen
- yliopistoissa vielä kehnompi tilanne: ei ole ollut juuri lainkaan resursseja eikä virkoja/tehtäviä, ei omia asiantuntijoita, ei tutkimushankkeita, ei opetuksen didaktista kehittämistä
- filosofia lienee heikoimmin resursoitu ja edustettu oppiaine koulun (lukion) kaikille yhteisistä pakollisista oppiaineista

Miten oppiaine muodostuu/muodostetaan?

Kaksi hyvin erilaista kuvausta ”pedagogisen rekonstruktion” prosessista (Tomperi 2017):

1. ”didaktinen transpositio” ja tieteellisen tiedon ”koulutuksellinen/kasvatuksellinen rekonstruktio” eli oppiaineen koostaminen tieteellistä tutkimusta suodattamalla

→ kuvaavat lähinnä sitä, miten luonnontiedepohjaiset oppiaineet muotoutuvat ideaalitapauksessa (mutta käytännössä niissäkin todellisuus on monimuotoisempi)

2. ”filosofian oppijärjestyksen kenttä” ja sen tulkitseminen

→ tieteen ja oppiaineen suhde on paljon epäselvempi kuin luonnontiedeaineissa, oppiaineen luonteeseen ja sisältöihin vaikuttavat monentasoiset muut taustatekijät akateemisen filosofian ohella

Pedagoginen rekonstruktio:

miten jostakin tiedonalasta tehdään pedagogisesti mielekäs ja toimiva, miten jokin ala/sisältö/teema tms. siis rekonstruoidaan pedagogiseen muotoon

Ks. tiedosto ”Filosofian pedagoginen rekonstruktio”
(verkkosivulla)

Jatkolukemisena (jos kiinnostaa) ”Filosofianopetus ja pedagoginen filosofia”

(Molemmat jaksoja tutkimuksesta [Filosofianopetus ja pedagoginen filosofia. Filosofia oppiaineena ja kasvatuksena](#))

Pedagoginen filosofia ja filosofointi yhtenä mahdollisena tapana rekonstruoida filosofiaa oppiaineena

Verkkosivulla:

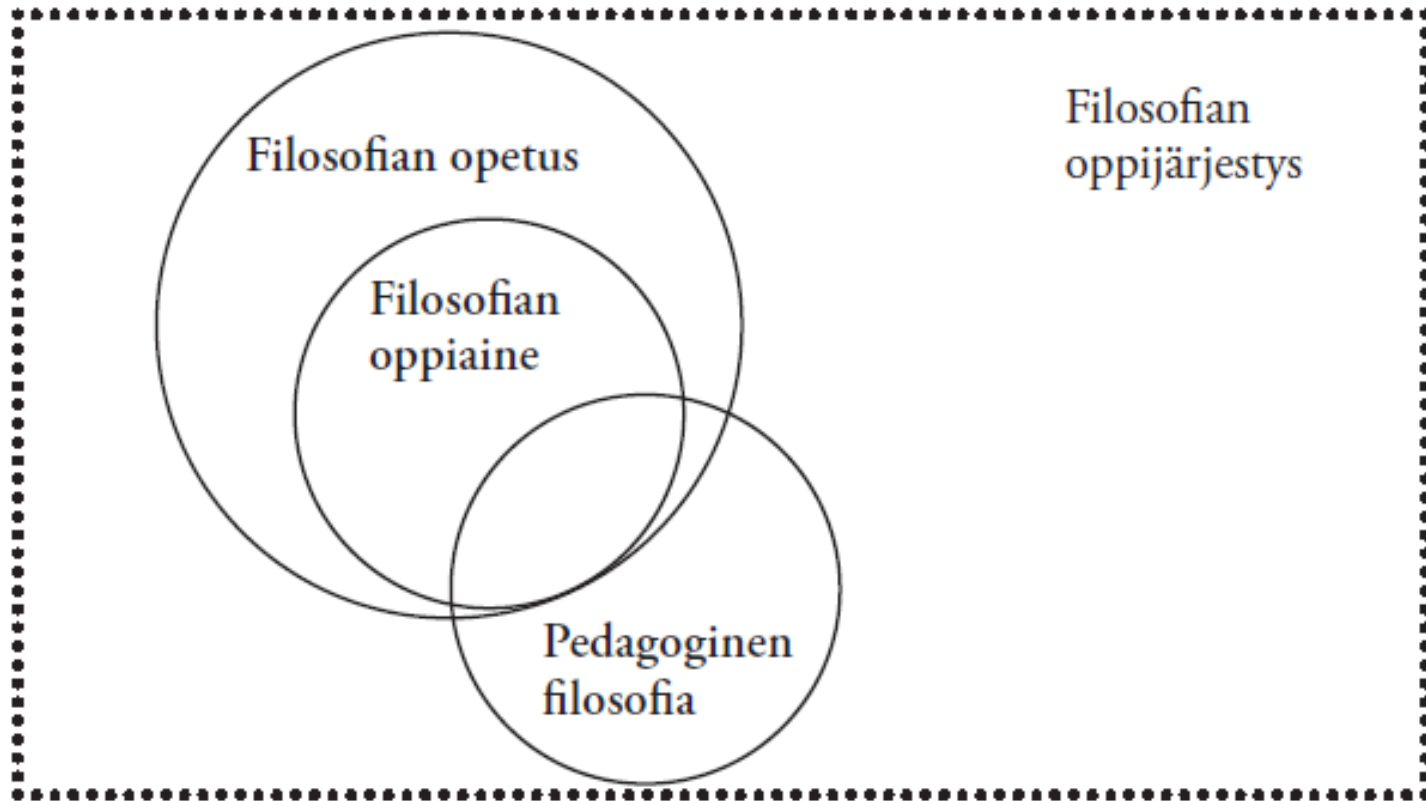
Tomperi, Kriittisen ajattelun opettaminen ja filosofia. Pedagogisia perusteita (2017)

Tomperi, Lukiofilosofia, pedagoginen filosofointi ja aineenopettajan ammattitaito (2016)

Tomperi & Juuso, Lasten pedagoginen filosofia – kasvatuksen historiallinen mahdollisuus (2014)

Ks. myös aloite ja asiantuntijaehdotus (2010) filosofian lisäämiseksi peruskoulun tuntijakoon (monipuolisesti perusteluja filosofianopetuksen puolesta): filoaloite.wordpress.com

KUVIO 5. Filosofianopetus, filosofian oppiaine ja pedagoginen filosofia.

Pedagogisen filosofian ja filosofoinnin perusajatus yksinkertaisesti:

- rekonstruoidaan filosofiaa opetukseen tavalla, joka on pedagoginen, *kasvatuksellinen* opiskelijoiden/oppilaiden tarpeista ja tilanteista katsottuna
- lähdetään liikkeelle opiskelijoiden maailmasta
- etsitään filosofiset kysymykset ennen filosofisia vastauksia
- opiskelijoiden kokemus ja arki ajattelu ennen filosofian instituutioita (oppijärjestyksen kuviossa siis aloitetaan alhaalta, ei ylhäältä)

Mutta:

Aineenopetus on tietysti aina eklektistä, moniaineksista ja -lähtöistä.

Siten pedagoginen filosofointikin on filosofian oppiaineelle vain yksi näkökulma, palanen, resurssi ja mahdollinen painotus tms.

En esitä, että sen tai minkään muunkaan tietyn lähestymistavan pitäisi yksinään hallita filosofian aineenopetusta.

Filosofian on kuitenkin muuten hankalaa perustella olemassaoloon oppiaineena (verrattuna muihin reaaliaineisiin): filosofian oppiaineen oikeutuksen on oltava aidosti pedagoginen, kasvatuksellinen

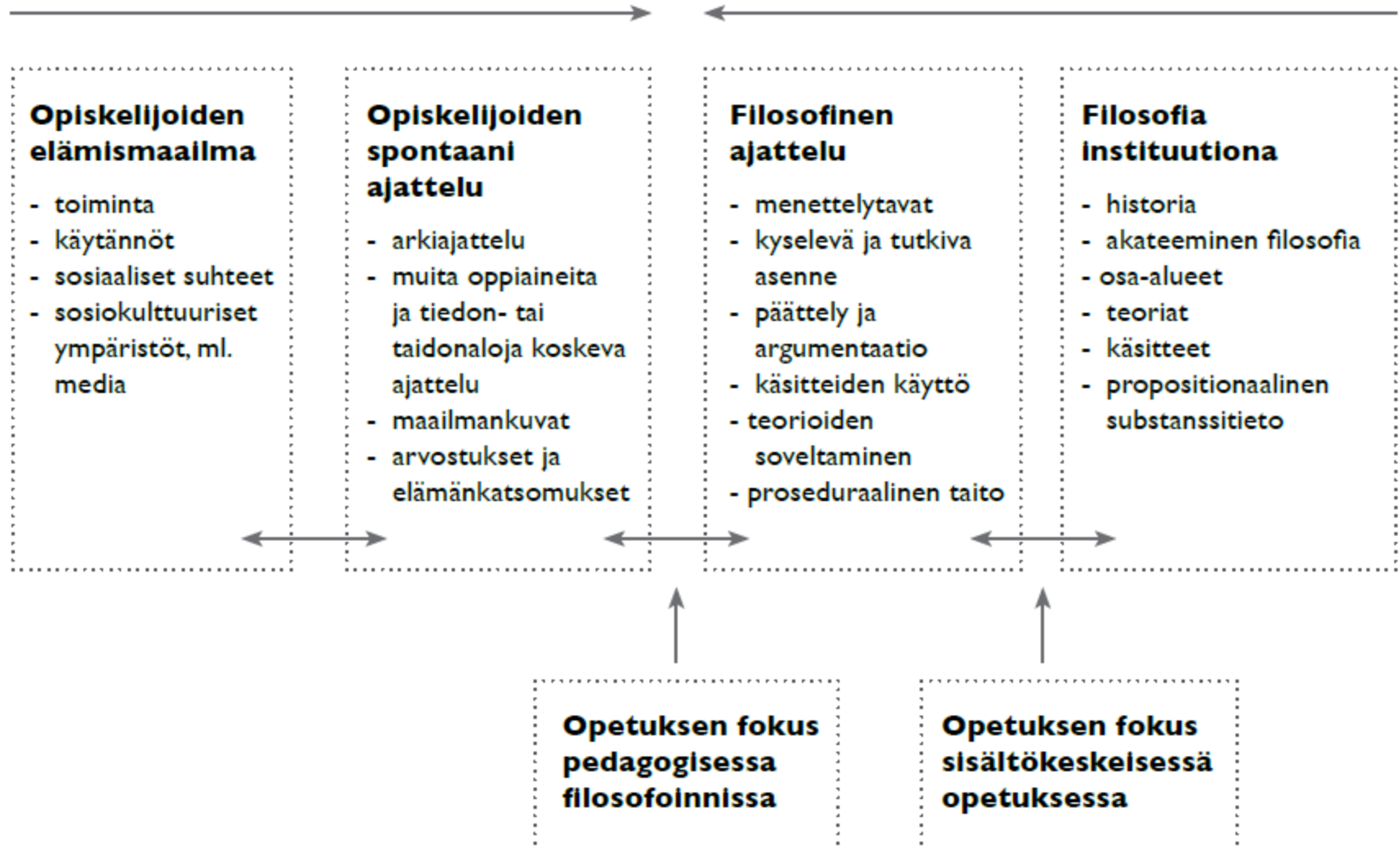
reaaliaineet → tieto, tieteelliset ”faktat”, tietorakenteet, tiedollinen oppiminen, maailmankuvan ”sisällölliset” osatekijät; **tietämyksen rakentaminen, (tieteellisen) maailmankuvan muodostaminen**

filosofia (ja elämäkatsomustieto) → merkityksellisyys ajattelun, elämän ja kasvun kannalta; omien kokemusten merkityksellistäminen, maailmankuvan ”arviointi”, kriittinen ajattelu, emansipaatio; **tiedon ja tietämyksen arviointi oman elämän kannalta, päämäärien ja arvostusten asettaminen ja oikeuttaminen**

Pedagogisen filosofoinnin etenemissuunta

Opettajalähtöisen opetuksen etenemissuunta

Kuvio 3. Opetuksen painopisteet ja etenemissuunnat sisältökeskeisessä opettajalähtöisessä filosofianopetuksessa ja pedagogisessa filosofoinnissa.